

Тетяна Гладиш

ФОРМУВАННЯ МОТИВІВ І МОТИВАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті обґрунтовано наукові основи формування мотивів і мотивації навчальної діяльності; охарактеризовано класифікації мотивів; розкрито психолого-педагогічні умови формування мотивації навчальної діяльності.

Ключові слова: *мотив, мотивація, мотивація навчальної діяльності, пізнавальний інтерес.*

Сучасний стан розвитку суспільства вимагає більш глибокого розуміння закономірностей поведінки людини, особливо стосовно спонукань особистості до різних видів діяльності, тож гостро постала необхідність розкриття зв'язків внутрішніх мотиваційних тенденцій дій людини із соціальною детермінацією її психіки.

Проблема забезпечення пізнавальної активності учнів у навчально-виховному процесі сьогодні є однією з найактуальніших, оскільки з переходом до основної школи в учнів помітно зменшується інтерес до навчання, невпинно скорочується обсяг та знижується якість засвоєного навчального матеріалу, вчителю все важче вдається залучити дітей до повноцінної інтелектуальної діяльності. У зв'язку з цим простежується протиріччя між необхідністю здійснювати учнями навчальну діяльність у повному обсязі та відсутністю в них внутрішньої потреби до навчання. Відтак, постає важливе завдання – науково обґрунтувати основи формування мотивації навчальної діяльності учнів.

Вивчення мотивів та мотивації навчальної діяльності є центральною проблемою дидактики і педагогічної психології. На загальнотеоретичному рівні проблеми формування мотивації особистості досліджували в своїх роботах такі психологи і дидакти, як Б. Баєв, Д. Ельконін, Г. Костюк, О. Леонтєв, І. Підласий, С. Рубінштейн та ін.

Навчальну мотивацію як компонент навчальної діяльності досліджували в таких напрямках: онтогенетичному (В. Асєєв, Л. Божович, Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Скрипченко та ін.); діяльнісному (М. Алексєєва, Н. Зубалій, А. Маркова, М. Матюхіна, Т. Матіс та ін.); дидактичному (Ю. Бабанський, М. Данилов, А. Кузьмінський, Я. Лернер, А. Омеляненко, М. Скаткін, О. Савченко, Г. Щукіна та ін.). Проте більшість наукових досліджень з проблем мотивації навчання проводились у 70–80-х роках минулого століття, відтак їх результати потребують осучаснення.

Мета написання статті – у межах дослідження проблеми

«Формування мотиваційного компонента навчальної діяльності молодших школярів на уроках української мови» визначити сукупність мотивів, що забезпечують умови формування мотивації навчальної діяльності.

До основних понять, які використовуються в психології та педагогіці для пояснення спонукальних моментів у поведінці людини належать мотив і мотивація. *Мотив* у психологічному словнику визначено як спонукання до діяльності, що пов'язані із задоволенням потреб суб'єкта [11, с. 264]. Відповідні тлумачення пропонують і зарубіжні філософи, психологи й педагоги (М. Алексєєва, Б. Баєв, О. Ковальов інші). Так, Є. Ільїн мотивом називає те, що, відображаючись у голові людини, спонукає діяльність, спрямовує її на задоволення певної потреби [4].

Відтак, переважна більшість психологів і педагогів трактують мотив через розуміння внутрішньої потреби, мети, цілі чи інтересу до конкретної діяльності. Відокремлюючи мотиви від цілей, учені (Є. Ільїн, Г. Костюк, О. Леонтєєв, І. Підласий) зазначають, що «усвідомлення потреби є актом мотивотворення, а наповнення мотиву певним змістом, ідентифікація його з об'єктами та явищами об'єктивного й суб'єктивного світу зумовлює прийняття тієї чи іншої цілі, тобто визначення напряму, в якому слід діяти, щоб задовольнити потребу» [9, с. 307].

У психолого-педагогічній науці традиційно розрізняють дві великі групи мотивів: *пізнавальні*, що характеризують зміст навчальної діяльності учня; та *соціальні*, пов'язані з комунікацією учня з іншими учасниками педагогічного процесу, його суспільними взаємовідносинами (О. Леонтєєв, Л. Божович та інші).

У вітчизняній педагогіці послуговуються класифікацією мотивів, в основі якої – цілеспрямовання навчального процесу (В. Онищук): 1) *соціальні* (суспільні) мотиви, пов'язані з різними взаєминами між учасниками педагогічного процесу (учнями між собою, учнями і вчителями, учнями і батьками) та статусом учня в класі; 2) *пізнавальні* (прагнення до пізнання нової інформації та отримання емоційного задоволення від результатів навчання); 3) *професійно-ціннісні* (пов'язані з формуванням готовності старшокласників до професійного самовизначення).

О. Савченко визначає низку мотивів, різноманітних за змістом, тривалістю дії та силою впливу, що визначають характер ставлення сучасних учнів початкових класів до навчання: почуття обов'язку, бажання заслужити похвалу вчителя, страх перед покаранням, звичка виконувати вимоги дорослих, пізнавальний інтерес, честолюбство, прагнення утвердитися в класі, бажання порадувати батьків, бажання отримувати відмінні оцінки, прагнення заробити винагороду [10, с. 153]. Зазначені мотиви слугують внутрішніми рушіями навчально-пізнавальної діяльності учня, та детермінантами її результативності.

І. Підласий мотиви об'єднав у групи за спрямованістю та змістом: соціальні, пізнавальні, професійно-ціннісні, естетичні, комунікаційні, статусно-позиційні, традиційно-історичні, утилітарно-практичні (меркан-

тильні) [8, с. 361]. Відтак, мотиви поділяють на: зовнішні та внутрішні, усвідомлені та неусвідомлені, реальні та ілюзорні. Безумовно, що в ідеалі педагогічний процес повинен опиратися на внутрішні, усвідомлені та реальні мотиви учіння школяра, адже від мотивації учіння залежить його ставлення до навчальної діяльності: позитивне, байдуже чи негативне.

Виходячи з того, що мотив є складним психічним утворенням, спонукальною причиною дій і вчинків, суто суб'єктивно зумовленою характеристикою особистості, учитель в процесі моделювання мотиваційно-організаційного етапу уроку повинен прогнозувати реальний вплив мотиваторів (пізнавальних інтересів, моральних переконань, духовних пріоритетів тощо) на діяльність учнів, тобто тих психологічних утворень, що детермінують прийняття рішення.

Розглянуті погляди на поняття «мотив» підводять до розуміння сутності мотивації.

Найбільш поширеними на сьогодні теоріями мотивації визнано змістову, що спрямована на вивчення внутрішніх спонукань, якими керується людина в своїй поведінці (Ф. Герцберг, Д. Келланд, А. Маслоу) та процесуальну, що розкриває закономірності організації вмотивованої поведінки чи діяльності (Л. Виготський, Н. Ланге, О. Леонт'єв, О. Мазурський, А. Орлов, Д. Узнадзе). Водночас ураховується взаємодія мотивів з іншими психологічними процесами: сприйманням, пізнанням, комунікацією тощо. У працях учених зазначено, що сукупність мотивів поведінки й діяльності становить мотиваційну сферу особистості, що є динамічною, а її зміни детерміновано обставинами.

Щодо сутності поняття «мотивація», то багато авторитетних учених (М. Алексєєва, Б. Баєв, Г. Костюк та інші) визначають її як систему мотивів, що є значущою для людини.

Дослідники мотиваційної сфери особистості одностайні в думці, що до її структури входить система спонукань, що обіймає цінності, інтереси, смисли, ідеали, установки, переконання тощо (С. Анісімов, А. Асмолов, О. Леонт'єв, Д. Узнадзе та ін.).

А. Мудрик зазначає, що мотивація – це не лише мотиви, а й ситуативні чинники, що є досить динамічними та мінливими [6, с. 6]. За О. Леонт'євим, мотивація визначає цілеспрямованість дії, організованість і стійкість діяльності, спрямованої на досягнення кінцевої мети [5, с. 246].

Таким чином, поняття «мотивація», як система мотивів чи спонукань, є ширшим, ніж «мотив». Мотивація в сучасній психолого-педагогічній науці розглядається як сукупність спонукань, що активізують особистість, тобто система чинників, які детермінують її поведінку та діяльність (потреби, мотиви, цілі, прагнення тощо); а також процес формування мотивів, підтримування її поведінкової активності на певному рівні.

На змістову та процесуальну теорії мотивації спираються педагоги (С. Гончаренко, І. Підласий, О. Савченкота інші), відшуковуючи чинники активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Так, І. Підласий зазначає, що в якості мотивів навчальної діяльності школяра у тісному взаємозв'язку виступають потреби та інтереси, прагнення та емоції, установки та ідеали. Тому, на думку вченого, мотиви – це складні динамічні системи, за допомогою яких здійснюється аналіз та оцінка альтернатив, вибір та прийняття рішень [8, с. 360].

Л. Божович, Є. Ільїн, А. Маркова мотивацію навчальної діяльності учнів розглядають як систему внутрішніх та зовнішніх імпульсів. Внутрішні імпульси спонукають їх до належного виконання ними своїх навчальних обов'язків, старанності, охайності та відповідальності, а до зовнішніх відносять стимули, що перебувають в тісному взаємозв'язку з мотивами.

Навчальна мотивація, на думку Л. Божович, визначається самою освітньою системою, навчальними закладами, де здійснюється навчальна діяльність, організацією педагогічного процесу, суб'єктивними характеристиками учня (вік, стать, інтелектуальний розвиток, здібності, самооцінка, взаємодія з іншими учасниками навчального процесу), суб'єктивними особливостями педагога, зокрема характером ставлення до школяра, специфікою навчального предмета [2].

На підставі аналізу психолого-педагогічних досліджень (О. Киричук, В. Максимова, Ф. Савіна, С. Рубінштейн, І. Шапошнікова, Г. Щукіна), ставлення школярів до навчання значною мірою залежить від стійкості їхніх пізнавальних інтересів, відтак провідним мотивом навчання є *пізнавальні інтереси учнів*. При цьому виокремлюють ситуативні, відносно стійкі та достатньо стійкі пізнавальні інтереси. Тому закономірно, що й пропонувані дослідниками педагогічні засоби здебільшого орієнтують учителів на формування в учнів стійких пізнавальних інтересів у процесі навчальної діяльності.

Так, І. Шапошнікова зазначає, що дієвим чинником збудження в учнів інтересу до учіння, а значить, й позитивної мотивації навчання, є використання на уроках цікавих матеріалів та способів організації пізнавальної діяльності: «Використовуючи пізнавальний інтерес як засіб педагогічної діяльності, вчитель знаходить і в змісті навчального матеріалу, і в методах його викладання, і в організації діяльності учнів можливості, які захоплюють учнів навчальною працею. Це: актуалізація головних ідей, проблемна форма постановки навчального завдання, експресивні форми мови, захоплюючі досліди, творчі роботи учнів, технічні засоби навчання і т.п.» [1, с. 73–74].

Відтак, навчання, як і будь-яка діяльність, ґрунтується не лише на захоплюючому, цікавому, а й на складному, малодоступному. Як вчить народна мудрість, «корінь навчання гіркий, та плоди його солодкі», тому формування мотивації базується не на емоціях, почуттях, а на свідомості школяра. У зв'язку з цим, вчені (В. Ільїн, Ю. Бабанський та інші) пропонують, поряд з використанням розважальних елементів задля формування позитивної мотивації учіння, збудження пізнавальних інтересів, створювати умови, що виховують усвідомлення в учнів потреби

в здобутті знань, акцентуючи на їх суспільній та особистісній значущості.

До системи психолого-педагогічних умов формування пізнавальних інтересів і потреб молодших школярів, за дослідженнями О. Савченко, віднесено такі: збагачення змісту освіти особистісно зорієнтованим цікавим матеріалом, забезпечення його емоційності; утвердження гуманного ставлення педагога до учнів; формування та розвиток в учнів, адекватної самооцінки та прагнення до саморозвитку; виховання відповідального ставлення до навчання, почуття обов'язку; упровадження в навчальний процес інноваційних технологій задля розвитку творчих здібностей та оволодіння учнями способами самостійного пошуку навчально-пізнавальної інформації; розвиток інтелектуальних здібностей та креативного мислення школярів у процесі їх учіння; задоволення потреби у спілкуванні з усіма учасниками навчально-виховного процесу (вчителями, однокласниками, батьками, соціальним педагогом, психологом тощо) [10].

Звідси, загальними принципами управління мотивацією навчальної діяльності школяра, з опорою на дослідження О. Киричук і Т. Грабовської [3, с. 13–14], вважаємо такі: забезпечення привабливого творчого характеру діяльності; чітке визначенні мети і кінцевих результатів роботи, способів її оцінювання; включення вихованців у процес планування цілей і поточних завдань класу; повага, довіра, гуманне ставлення до учнів, належне заохочення й стимулювання навчальної діяльності і под. Таким чином, навчальна діяльність учнів зумовлена передусім внутрішніми мотивами, що спрямовують пізнавальну потребу дитини безпосередньо на предмет діяльності, та зовнішніми мотивами, що спонукають до самоствердження, виконання обов'язку.

Отже, на підставі аналізу психолого-педагогічної літератури, встановлено:

1. Мотиви зазвичай трактують як розуміння особистістю внутрішньої потреби, а також позитивні почуття, мета, ціль, інтерес до конкретної діяльності, зокрема навчальної. В основі виникнення почуттів та інтересу лежать потреби: первинні (природні) й вторинні (матеріальні та духовні).

2. Існують різноманітні класифікації мотивів навчання, що свідчить про їх багатоаспектність та інтерес дослідження до цього феномена. В основі класифікацій – ставлення до навчальної діяльності (О. Леонтьєв, Л. Божович), відтак їх поділяють на *пізнавальні* (пов'язані безпосередньо із навчальною діяльністю учня) та *соціальні* (обумовлені широкими суспільними взаємовідносинами учнів).

3. «Мотивація навчання» – це сукупність спонукальних чинників, що визначають активність особистості, її систему мотивів, потреб, інтересів, спрямованих на отримання, перетворення і збереження нового досвіду в процесі навчальної діяльності.

4. Найбільш значущою для ефективності навчальної діяльності є мотивація, зумовлена інтелектуальною ініціативою й пізнавальними

інтересами учня.

5. На формування мотивів, а відтак і адекватну мотивацію навчальної діяльності впливає стійкість пізнавальних інтересів, зміст навчального матеріалу, яскравість засобів наочності в процесі його викладання, авторитет педагога в колективі учнів, спрямованість особистості на досягнення освітніх цілей, рівень професійної компетентності вчителя, впровадження інноваційних технологій, та інші чинники.

З огляду на це, подальший наш науковий пошук буде спрямований на дослідження процесу та результатів формування мотивації навчальної діяльності молодших школярів на уроках української мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальне вопросы формирования интереса в обучении : [учебн. пособие для слушателей ФПК дир. / под ред. Г. И. Щукиной]. – М. : Просвещение, 1984. – 176 с.
2. Божович Л. И. Проблема развития мотивационной сферы ребенка / Л. И. Божович // Изучение мотивации поведения детей и подростков. – М. : Педагогика, 1972.
3. Грабовська Т. Формування позитивної мотивації діяльності особистості / Т. Грабовська, О. Киричук // Рідна школа. – 2002. – № 4(867). – С. 12–14.
4. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. – СПб : «Питер», 2000. – 512 с.
5. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции / А. Н. Леонтьев. – М. : Педагогика, 1971. – 279 с.
6. Мудрик А. В. Время поисков и решений, или старшеклассникам о них самих : книга для учащихся / А. В. Мудрик. – М. : Просвещение, 1990. – 191 с.
7. Подласый И. П. Педагогика. Новый курс : учебник для студ. пед. вузов : в 2 кн. / И. П. Подласый. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – Кн. 1: Общие основы. Процесс обучения. – 576 с.
8. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи : підручник для студентів педагогічних факультетів / О. Я. Савченко. – К. : Абрис, 1997. – 416 с.
9. Семиченко В. А. Психологія педагогічної діяльності : навч. посібник / В. А. Семиченко. – К. : Вища школа, 2004. – 335 с.
10. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник / В. Б. Шапар. – Х. : Прапор, 2004. – 640 с.